

Bilim Düşünce ve Sanatta

CİZRE

(Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)

Editör
M. Nesim Doru

İstanbul–2012

Kürt Toplumunda Şeyhler ve Müslüman- Hıristiyan İlişkilerine Etkileri: Şeyh Seyda Örneği

Ramazan Aras-Mardin Artuklu Üniversitesi

Abstract

This paper examines the impacts of Sheikh Seyda, who was one of the important religious leaders in the Kurdish region, at both personal and communal levels in Mardin and Şırnak. It is very curicial to comprehend the reformative works (encouraging people for repentance and for becoming a beter practicing muslims) of Sheikh Seyda and their deep impacts in the Kurdish/Syriac communities for a better understanding of local history of that region. This movements gains more importance because it created a wave of religious change and transformation of in the community which contradicts the Republican principles of creating a secular society. This paper which is based on an ethnographic oral history research conducted in the region, in the mean time, explores how this movement reshaped the relationships between Muslim and Christian populations. This paper aims to respond these questions: Was there an incrase in the rate of piety among Muslim men and women after the manifesto activities of Sheikh Seyda? How does people in both communities remember him? What are the similarities and differences between remembering forms of men and women? How were the piety processes taking place among men and women who were touched by the declarations of Sheikh Seyda?

Key Words: Piety, Kurds, Syrians, Sheikh Seyda, Reformation

Giriş

Ortadoğu gibi dini toplumların ve cemaatlerin yoğun olduğu bölgelerde tarihsel süreç içerisinde toplumları derinden etkileyen dini figürler ve onların gelişiminde merkezi bir rol oynadıkları dini ibadetler, pratikler, seremoniler, ritüeller ve semboller antropoloji ve folklor gibi disiplinlerin çok önemli araştırma konularından olmuşlardır¹. Türkiye dışında ki sosyal bilim çevrelerinde çok önemli temel araştırma konularından olan din, cemaatler ve tarikatlar Türkiye'deki sosyal bilim çevrelerinde özellikle sosyoloji ve antropoloji alanlarında çok uzun zaman "sakıncalı konular" olarak görülmüş ve

¹ Bruinessen, Martin Van and Julia Day Howell. Sufism and the 'Modern' in Islam. London: I.B. Tauris. 2007; Muzur, Amir, A. Skrobonja, V. Rotschild and Ante S. Jr. . Saints-protectors from Snake Bite: A Short Overview and a Tentative Analysis. *Journal of Religion and Health*, Vol. 44, No. 1 (Spring), pp. 31–38, 2005; Le Gall, Dina. Forgotten Naqshbandis and the Culture of Pre-Modern Sufi Brotherhoods. *Studia Islamica*, No. 97, pp. 87–119, 2003; Hutson, Elaine S. "Women, Men, and Patriarchal Bargaining in an Islamic Sufi Order: The Tijaniyya in Kano, Nigeria, 1937 to the Present". *Gender and Society*, Vol. 15, No. 5 (October), pp. 734–753, 2001; Hirschkind, Charles. "The Ethics of Listening: Cassette-Sermon Audition in Contemporary Egypt". *American Ethnologist*, Vol. 28, No. 3 (August), pp. 623–649, 2001; Bruinessen, Martin van. 2003 (1992). Ağa, Şeyh and Devlet. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003; Gudeman, Stephen. Saints, Symbols, and Ceremonies. *American Ethnologist*, Vol. 3, No. 4, pp. 709–729, 1976; Wolf, Eric R. "Society and Symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: Some Comparisons." *Anthropological Quarterly*, Vol. 42, no. 3: 287–301, 1969.

dışlanmışlardır. Bu alanda ki öncü çalışmalara sosyolog Şerif Mardin'in "Din ve İdeoloji"¹ ve "Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi (Modern Türkiye'de Din ve Sosyal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Örneği)" adlı çalışmaları, Fulya Atacan'ın "Sosyal değişme ve Tarikat: Cerrahiler"² adlı çalışması ve antropolog Tayfun Atay'ın "Batı'da bir Nakşî Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği"³ adlı çalışması örnek gösterilebilir. Ancak, son yıllarda Türkiye'nin demokratikleşmesi süreci ile paralel olarak İslam, cemaatler ve diğer dini yapılar üzerine artan ilgi birçok yeni çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışma, aynı zamanda Kürt toplumu üzerine artan çalışmalara ve bu yönde gelişen literatüre ufak bir katkı olma amacını taşımaktadır.

Bu çalışma, Kürt toplumunda çok önemli ve etkili dini figürlerden biri olagelmış şeyhleri ve onların irşad çalışmalarını yakın tarihte çok etkili olmuş olan Nakşibendî Şeyh Seyda örneği üzerinden antropolojik bir perspektifle ele almaktadır. Kürtler üzerine yapılan öncü bir antropolojik çalışma olan *Ağa, Şeyh, Devlet* adlı eserinde antropolog Martin van Bruinessen Kürt toplumunda farklı birçok rolü (dini, sosyal, politik, ekonomik vs.) olan şeyhleri şöyle tanımlamaktadır:

"Halkın bağılılık duyduğu kutsal bir kişidir şeyh, mistik tarikatların önderi, mürşididir. Bazen neredeyse tapınmaya varan bir bağılılık duyulan şeyhlerin bu yüzden peygamber, mehdi ve en uç örneklerde Tanrı rolünü üstlenmeleri gayet kolaydır, hatta taraftarları tarafından buna zorlanmaları da mümkündür. Kendilerine gösterilen saygı nedeniyle şeyhler, anlaşmazlıklarda mükemmel birer arabulucudurlar; bu da yine politik etkilerinin artmasını sağlar. Tarikatlar aracılığıyla bütün Kürdistan'da kendilerine bağlı dervişlerle ilişkileri vardır ve bu sayede kitleleri harekete geçirebilecek durumdadırlar"⁴.

Bruinessen'in uzun yıllar süren antropolojik alan araştırmaları ve incelemelerinden hareketle, bu çalışmada Kürt toplumunda derin etkileri ve nüfuzları olan Şeyhlerin etkileri irdelenmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de bir örnek şahsiyet ve belirli bir yerleşim bölgesine yoğunlaşarak yapılan bu etnografik çalışmada o dönemi yaşamış insanların hayat hikâyeleri ve tanıklıkları toplanmış ve bir araya getirilmiştir. Bu etnografik sözlü tarih çalışması Kürt coğrafyasında ve diğer bölgelerde Şeyh Seyda⁵ (1889–1968) olarak bilinen Muhammed Said Seyda el-Cezeri'nin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yarattığı dini etkileri Mardin Dargeçit/Kerboran örneği üzerinden incelemekte ve analiz etmektedir. Nakşibendî-Halidi tarikatının⁶ önemli isimlerinden biri olan Muhammed Said Seyda el-Cezeri Cizre merkezli bir çekim alanını oluşturmuştur. Cizre merkezli bu etki alanını zamanla bütün bölgeye, daha sonra diğer bölgelere ve ülke dışına yaymış olan Şeyh Seyda'nın bireysel ve toplumsal düzeylerde etkileri günümüzde hala devam etmektedir. Etnografik bir alan araştırması sonucu toplanan bireysel yaşam öyküleri ve anlatıları ışığında Şeyh Seyda'nın Kürt-

¹ Mardin, Şerif. 1989. Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi. Albany : State University of New York Press, 1989; Din ve İdeoloji: Türkiye'de Halk Katındaki Dinsel İnançların Siyasal Eylemi Etkilendirmesine ilişkin bir Kavramlaştırma Modeli. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1969.

² Atacan, Fulya. Sosyal değişme ve Tarikat: Cerrahiler. İstanbul : Hil Yayınları, 1990.

³ Atay, Tayfun. Batı'da bir Nakşî Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

⁴ Bruinessen, Martin van. Ağa, Şeyh and Devlet. s. 311.

⁵ "1889 (hicri 1309)'da Cizre'de dünyaya gelen ve "Şeyh Seyda" lakabıyla meşhur olan Muhammed Said Seyda el-Cezeri, Nakşibendî-Halidi tarikatından Muhammed Nuri ed-Dıvveşi'nin halifesidir. İlk tahsilini Muhammed Said Efendi'den aldı. Ardından ağabeyi Şeyh Siracüddin'den okudu. Tahsili sırasında ava gitmez geceleri medresede uyurdu. 17 yaşına geldiği zaman tahsilini tamamlayarak ağabeyi Siracüddin'den icazet aldı. Genç yaşta müderrisliğe başlayıp talebe okuttu. 23 yaşına geldiğinde Medrese tamamen kendisine kaldı. Daha sonra Muhammed Nuri'nin sohbetlerinde bulundu. 40 yaşına geldiğinde kendisinden hilafet aldı. Kendisinin 150'ye yakın talebesi ayrıca yüz civarında halifesi vardı. Talebe ve Halifelerini Suriye, Irak ve Arabistan'a gönderdi. Şeyh Seyda el-Cezeri'nin; *Kitabü Ahkamü'l-envat, ed-Dabita fi'r-rabita, et-Te'lif fi't-te'lif, et-Tasavvuf, Manzumeler, Tenbihü'l-müsterşidin, el-Mecmeu's-sağir* adlı eserleri mevcuttur" (daha detaylı bilgi için Muhammed Nurullah Seyda el-Cezeri'nin *Tasavvufun Sırları (Esrarü't Tasavvuf)* adlı eserine bakınız (sayfa 9–16).

⁶ Cezire'deki önemli Nakşibendi Şeyhlerinin detaylı tablosu için Bruinessen (2003)'in eserinin 446 ve 447 sayfalarına bakınız. Bruinessen aynı kitapta Şeyh Seyda ile ilgili olarak şu notu düşmektedir: "İbrahim Hakkı Türkiye'de tarikatların kapatılması ve şeyhlerin takibata uğraması üzerine Kuzeydoğu Suriye'ye yerleşti. Orada kutsal bir kişi olarak yer edindi. Halifesi Şeyh Seyda kaçmayarak Cizre'de kaldı. Güneydoğudaki aşiretler üzerine büyük bir etkisi vardır ve kehanetleriyle ün salmıştı. Mürşidi İbrahim Hakkı ona öyle saygı duyuyorduk ki kendi çocuklarını öğrenim görmeleri için onun yanına (ayağına) gönderdi (Bruinessen 2003:479)."

Süryani yerleşim yerlerinde gerçekleştirdiği ıslah çalışmalarının sonuçları bireyleri ve geniş ölçekte toplumu değiştirmesi ve dönüştürmesi bağlamında önem arz etmektedir. Şeyh Seyda'nın irşad ve tebliğ çalışmalarının temelinde bireyleri ve halkı dini ibadetleri pratik etme ve daha düzenli yapmaya teşvik etme, helal-haram hususuna daha dikkat etme gibi irşad çalışmaları yer almaktadır. Bu bireysel dönüşüm ve değişim sürecinin başlangıç noktası olarak da şeyhin önünde "tövbe etme" ritüeli gelmektedir. Şeyh Seyda insanların bireysel yaşamında yarattığı dönüşümler zamanla etkilerini toplumsal düzeyde de göstermeye başlamıştır. Ancak bu etki alanı Müslüman toplum ile sınırlı kalmamış, Hristiyan toplumu da dolaylı yoldan olumsuz bir şekilde içine almıştır. Şeyh Seyda ve müritleri bölgeyi sıklıkla ziyaret etmiş ve bir dönemde Dargeçit/Kerboran'ın İzar köyünde yaşayarak burada ufak külliye şeklinde bir yapı inşa ettirmiştir. 1980'lere kadar bir Hristiyan/Müslüman (Süryani/Kürt) kasabası olan Dargeçit/Kerboran ve çevre köylerinde Şeyh Seyda'nın dini, siyasi ve toplumsal etkilerini ortaya koymak ve incelemek bölgenin yerel tarihini öğrenme ve anlamaya katkıda bulunması açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet döneminde bu coğrafyada yaşanan toplumsal, siyasi ve demografik değişim ve dönüşümleri anlamak noktasında önemli veriler sunmakta ve daha kapsamlı ve ileri çalışmalar için bir ilk adım olma niteliği taşımaktadır.

Daha önce yürütülmüş etnografik bir sözlü tarih araştırmasında¹ toplanan bazı verilerin ilk defa kullanıldığı bu çalışma; aynı zamanda, bu etkiler sonucu değişen/ayrışan Müslüman-Hristiyan ilişkilerini de incelemektedir. Bu bağlamda sorulan sorular şöyle sıralanabilir; Müslüman erkek ve kadınların dindarlaşma süreçlerinde Şeyh Seyda'nın etkisi nasıl olmuştur? Müslüman Kürt ve Hristiyan Süryani toplumlarında Şeyh Seyda nasıl hatırlanmaktadır? Erkeklerin ve kadınların Şeyh Seyda'yı hatırlama ve anlatma biçimlerinde ne tür benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır? Erkek ve kadınların hayatlarında ne tür dindarlaşma süreçleri olmaktadır? Bu ve benzeri gibi soruların cevaplarını arama sürecinde bize pek bir bilgi sağlayamayan resmi tarih kaynaklarına karşı sözlü tarih araştırmaları bir yöntem olarak bölgenin yakın tarihini öğrenmek isteyenlere kapıları aralamaktadır. Yakın tarihe tanıklık etmiş insanların bireysel yaşam deneyimlerini kendi ağızlarında dinleme ve kaydetme çabası tarih yazımı açısından önem taşımaktadır. Çünkü sözlü tarih çalışmaları arşiv merkezli ve siyasal iktidarın üzerinde egemenlik kurduğu tarih yazımı sürecini demokratikleştirici bir rol oynamaktadır. Ayrıca, sözlü tarihin sıradan insanların anlatılarını ve tanıklıklarını tarih yazımı sürecine dahil etmesi bağlamında önemli bir işlev görmektedir.

Türkiye'de sosyal bilimler alanında yavaş yavaş gelişmeye başlayan, akademide kendine yer bulmaya başlayan, bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma süreçlerini ve biçimlerini inceleyen bellek çalışmaları² Kürt toplumu üzerine yapılan çalışmalarda yeni bir soluk ve perspektif kazandırmışlardır. Kürt toplumu üzerine yapılan ve yapılacak çalışmalarda bireysel ve toplumsal hafıza/bellek konusu önemli bir yer teşkil edecektir. Kürt toplumundaki dini, etnik, siyasi, kültürel ve toplumsal yapılanmaları tarihsel bir perspektifle anlama, geçmişte yaşanan değişim, dönüşüm, çatışma ve kırılmaları hatırlama ve anlama sürecinde bireysel anlatılar ile kolektif anlatılar birbirleriyle irtibatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Bir başka deyişle, bireysel anlatılar ve tanıklıklar ile toplumsal olanlar birbirinden bağımsız ortaya çıkmazlar. Bundan dolayı, "bireysel olan ile toplumsal olanın kesişme noktalarına eğilen"³ bellek çalışmaları, bizi yakın tarihte gerçekleşmiş bireysel ve toplumsal yaşamışlıklar ve tanıklıklar hakkında bilgi sahibi kılmaktadırlar. Bu çalışmalar, aynı zamanda yakın tarihimizde meydana gelmiş ve resmi tarih anlatıları tarafından bilinçli olarak dışarıda

¹ Aras, Ramazan. "Migration and Memory: Assyrian Identity in Mardin Kerboran/Dargeçit 1910-1980". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi 2005.

² Neyzi, Leyla. Nasıl Hatırlıyoruz: Türkiye'de Bellek Çalışmaları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011; "Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009. Altınay, Ayşe Gül ve Fahriye Çetin. 2010. Torunlar. İstanbul: Metis Yayınları. Öztürkmen, Arzu. 2006. Remembering Conflicts in a Black Sea Town: A Multi-sited Ethnography of Memory. New Perspectives on Turkey 34:93-115, 2006. Diken, Şeyhmus. İsyen Sürgünleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005. Çetin, Fethiye. Anneannem. İstanbul: Metis Yayınları, 2004. Özgen, H. Neşe. Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri. İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003.

³ Portelli, Alessandro. The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History. Albany: State University of New York Press, 1991.

tutulan ya da ıskalanan gerçeklikleri ve olayları öğrenmemize ve anlamamıza yardımcı olmaları bağlamında önem taşımaktadırlar.

Bu çalışma, iki farklı tarihte ve iki farklı coğrafyada yürütülmüş iki farklı sözlü tarih alan araştırması verilerine dayanmaktadır. Bu çalışmada faydalanan ilk kısım veriler 2005 yılında Boğaziçi üniversitesi tarih bölümünde yürüttüğüm ve tamamladığım *Migration and Memory: Assyrian Identity in Kerboran/Dargeçit Mardin 1910–1980* adlı yüksek lisans tezi için topladığım ve bu tezde kullanmadığım verilerden oluşmaktadır. 2005 yılında İsveç'in Linköping and Norrköping şehirlerinde Kerboranlı Hristiyanlar ile ve Kerboran'da Müslümanlar ile yaptığım görüşme kayıtları bölgenin yerel tarihi hakkında bilgi vermeleri açısından büyük önem arz etmektedirler. Şeyh Seyda'nın ıslahat ve irşad hareketinin Kerboran yerel toplumunda nasıl bir etki yarattığı, ne tür dini, siyasi ve toplumsal dönüşüm ve değişimlere tetiklediği ve bölgede yaşayan Müslüman ve Hristiyan toplumlar arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğini anlamak için yeni görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında yapılan görüşmelerden hareket ederek o dönemi yaşamış Kerboranlı Müslümanlar ile 2012 yılı Mart-Nisan aylarında ve Türkiye'ye ziyaret için gelmiş bazı Hristiyan aileler ile Ağustos ayında bir dizi yeni görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Şeyh Seyda'nın hayatlarını değiştirdiği ve derin izler bıraktığı bu kadınlar ve erkeklerin hikâyeleri bize bölgenin dini ve demografik yapısındaki değişimleri, dönüşümleri ve kırılmaları göstermektedir. Bu anlatı ve tanıklıklar, Şeyh Seyda'nın Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasında o dönem nasıl algılandığına ve bugün nasıl hatırlandığına dair önemli veriler sunmaktadırlar.

Dini, Toplumsal ve Politik bir figür olarak Şeyh Seyda

Tarihsel süreç içerisinde, sadece İslami gelenek ve toplumlarda değil, İslam öncesi dini toplumlarda, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi İbrahimi dini geleneklerde dini figürlerin yani peygamberlerin, azizlerin, evliyaların, ilim ehlinin ve şeyhlerin bireysel ve toplumsal alandaki belirleyici, yapıcı ve dönüştürücü rolleri bilinmektedir. Yerel toplumsal yapılar ve organizasyonlar söz konusu olduğunda bu etkinlik alanı daha güçlenmekte ve bu dini figürler daha güçlü bir iktidar alanına sahip olabilmektedirler. *Society and Symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: Some Comparisons* adlı çalışmada, Antropolog Eric Wolf azizler ve diğer dini figürlerin bireysel ve toplumsal alandaki etkilerini irdeler. Antropolog Stephen Gudeman'a göre Wolf toplum ve bu dini figürler arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmaları daha bir üst düzeye çekmektedir. Wolf'a göre azizler ve diğer dini figürler toplumsal düzen, onun tarihsel gelişimi ve bireylerin bu düzendeki yeri noktasında bazı duygu ve algıları temsil etme ve duyguları uyandırma bağlamında çok güçlü roller oynayabileceklerini ifade etmektedir¹ (Gudeman 1976; Wolf 1969).

İslami ve Hristiyan geleneklerinde çok sık rastladığımız gibi, toplumun köşe taşları konumundaki dini figürler dini pratikleri şekillendirme, sembolik ve manevi değeri olmanın ötesine geçen bir etkinlik alanına sahip olabilmektedirler. 1889–1968 yılları arasında Cezire bölgesinde yaşamış olan Şeyh Seyda'nın etki alanı sadece Kürt Toplumunu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Suriye, Irak, Arabistan ve Türk toplumunda da etkili bir dini figür olduğu görülmektedir. Onlarca öğrencisi ve halifesi olan Şeyh Seyda'nın dini ve ilmi mirası vefatından sonrada bu bölgelerde devam etmiş ve günümüze kadar sürmüştür. 1931 yılında Cizre'deki tarikat yapının başına geçen Seyda'nın etki alanı sadece dini alan ile sınırlı kalmamış aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapı üzerinde de ciddi etkisi görülmektedir. Şeyh Seyda'nın hem halifeleri hem de müritleri ile beraber bölgede özellikle Mardin, Siirt, Şırnak, Diyarbakır, Urfa ve diğer çevre illerde yürüttüğü ıslahat ve irşad hareketi, Cumhuriyetin kurucu paradigmasına ters yönde bir değişim ve dindarlaşma hareketine dönüşmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Şeyh Seyda örneğinde de gördüğümüz gibi, onun bireysel ve toplumsal alanda yürüttüğü dindarlaşma hareketi sadece kendisini seven takipçilerini dini pratiklerinde, gündelik hayatlarında ve ritüellerde bir değişim ve dönüşüm yaratmıyordu. Bunun ötesinde, bireysel ve toplumsal bağlamdaki

¹ Gudeman, Stephen. Saints, Symbols, and Ceremonies. *American Ethnologist*, 1976, Vol. 3, No. 4, pp. 709–729. Wolf, Eric R. "Society and Symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: Some Comparisons" *Anthropological Quarterly*, 1969, Vol. 42, no. 3: 287–301.

dini, etnik ve siyasi algı ve kimlikleri yeniden inşa sürecine güçlü bir şekilde katkıda bulunuyordu. Diğer taraftan, Şeyh Seyda'nın etkisi bölgedeki siyasi ve etnik/dini yapıyı değiştirme ve dönüştürme yönünde gelişmiştir. Bölgedeki Müslüman Kürt aşiretleri arasındaki küçük ve büyük ölçekteki çatışmaları sonlandırma, uzlaşma sağlama ve barışa aracı olma noktasında etkili bir rol oynamıştır. Müslüman toplumlarda alimlerin, evliyaların, şeyhlerin ve kimi zamanda seyitlerin "Allah'a daha yakın olan ve Allah'ın sevgili kulları" olarak algılanması ve kabul görmüş olması Şeyh Seyda örneğinde de ortaya çıkmaktadır. Dargeçit/Kerboran'da görüştüğüm insanların büyük çoğunluğu – ki bunlara Şeyh Seyda'yı hiç tanımamış olanlarda dahil – Şeyh Seyda'ya hala derin bir saygı ve sevgi duymaktadırlar. Bu sevgi ve saygı bazen aşırı bir noktaya ulaşarak Şeyh Seyda'yı yücelten bir noktaya varmaktadır. Şeyh Seyda'ya kutsiyet atfetme bağlamındaki anlatıları aşağıda Şeyh Seyda'nın bedeni ve kerametleri adlı başlık altında daha detaylı analiz etmeye çalışacağım.

Şeyh Seyda'nın bölgede başlattığı dindarlaşma bağlamındaki dönüşüm hareketi Kürt toplumunu yeniden şekillendirirken, bu çabalar diğer taraftan bölgede yaşayan Hristiyan toplumu olumsuz yönde etkilemiştir. Bu irşad ve ıslah hareketi, beraberinde Hristiyanları "ötekileştiren" bir hal almıştır. Şeyh Seyda'nın bölgeye gelişi ve 1964–1965 yıllarında ki varlığı Hristiyan Süryaniler için bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi Kerboran ve çevresi tarihi ve 1915 sonrası Müslüman-Hristiyan ilişkileri açısından Şeyh Seyda'nın bölgeye gelişi yeni bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Ekrem ve Safura Eldemir'in¹ anlatılarına göre, Şeyh Seyda 1950'li yıllarda ara sıra bölgeye kısa ziyaretler yapmaktaydı. Ancak Şeyh Seyda'nın 1964 yılında İzar/Akçaköy² köyüne gelip orada yerleşmesi ve oğlu Şeyh Nurullah'ın düğünü burada yapması bölgede yeni bir değişim ve dönüşüm rüzgârı estirmiştir. Özellikle oğlunun düğününde binlerce insanın İzar köyüne akın etmesi bölgenin yerli Müslüman ve Hristiyanları arasında derin izler bırakmıştır. Özellikle Hristiyan toplum bu yeni insan akımı karşısında büyük tedirginlik yaşamıştır. Bu mesele, Kerboranlı Hristiyanların anlatılarının analiz edildiği bölümde daha kapsamlı ele alınacaktır.

Şeyh'i Hatırlamak: Müslüman Anlatılarında Şeyh Seyda

"Geçmiş hatırlamak" hem bireysel hemde kolektif hatırlama ve unutma biçimlerini kapsayan bir eylem olarak sözlü tarihin ilk adımını oluşturmaktadır. "İnsanlar geçmişe dair bize ne anlatırlar ve nasıl anlatırlar? Görüştüğümüz insanlarda hatırlama ve unutma biçimleri bilinçli olarak gerçekleştirilen eylemler midirler?"³ Sözlü tarihçi Arzu Öztürkmen bu sorular bağlamında şunları ifade etmektedir: "insan hafızası, hatıraların ve geçmişe dair bilgilerin oluşturduğu bir repertuardır; insanlar olayları ve hikayeleri seçerek anlatırlar bu repertuardan"⁴. Bu çalışma yapılırken de gözlemlendiği gibi, görüşmeler esnasında insanların neyi hatırladıkları, neyi unuttukları ve bu hatırladıklarının ne kadarını anlattığı ortada duran sorular olarak kalmışlardır. Kimi insanlar hayat hikâyelerini kronolojik bir şekilde aile tarihleri ile birleştirerek detaylı bir şekilde anlatırken, kimileride kesitler halindeki kimi seçilmiş hikâyeleri anlattılar. Bazıları tanıklıkları anlatırken bazı olayları filtreleme yolunu seçerken, bazıları kimi yerlerde sessiz kalmayı ve cevap vermemeyi tercih ettiler. Şeyh Seyda'ya dair hatıralarını kimi heyecan, özlem ve gözyaşı ile anlatırken, kimileri de o günleri hatırlamaya çalışırken kızgınlık ve sessizlik hallerine büründüler. Kerboranlıların hayat hikâyeleri ve tanıklıkları incelendiğinde, Şeyh Seyda'dan olumlu ya da olumsuz etkilene biçimine göre anlatıların farklılaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle, Şeyh Seyda'nın Kürt aşiretleri üzerindeki etkisi ve toplumun farklı kesimlerinde yarattığı etkiler farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla, Şeyh Seyda'yı hatırlama farklı birey ve toplumlarda farklı anlama, algılama ve tahayyül etme biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Müslüman ve Hristiyan cemaatlerinden insanların anlatılarını incelediğimiz zaman birbirinden çok farklı hatırlama biçimlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir başka deyişle, hem Müslüman anlatıları hem de Hristiyan anlatıları birbirinden

¹ Ekrem ve Safura Eldemir ile 2005 yılı Mart ayında İstanbul'da ve 2012 yılı Mart ayında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

² Şeyh Seyda'nın Kerboran'ın İzar köyüne gelmesi ve geçici olarak yerleşmesi onun aile tarihinin buraya dayanması ile önemli ölçüde bağlantılıdır. Hayat hikâyesine göre babası Şeyh Ömer Zengani Kerboran'ın İzar köyüne komşu olan Zengan köyündendir. Nitekim kendisine ithaf edilen bir sözde kendisinin "*ez ji maleke tori me*" şeklindeki söz ile kendi aile tarihine atıfta bulunması bölge halkı ile arasındaki bağın daha bir güçlenmesini sağlamış ve kendisine duyulan sempatiyi artırarak daha çok sevilmesine katkıda bulunmuştur.

³ Aras, Ramazan. Göç ve Hafıza: Bir Süryani-Kürt Kasabasının Sözlü Tarih Anlatıları, 2011, s.282.

⁴ Öztürkmen, Arzu. Remembering Conflicts in a Black Sea Town: A Multi-sited Ethnography of Memory, 2006, s. 93.

tamamen farklılaşmakta ve daha da önemlisi bu anlatılar kendi içerisinde de homojen bir yapı sergilememektedirler.

Müslüman anlatılarını ve tanıklıklarını incelediğimizde Şeyh'in vaazlarının onun ıslah çalışmalarının merkezinde yer alan etkin unsur olduğunu görmekteyiz. Şeyh Seyda'nın vaazları genel olarak insanlar üzerinde derin etkiler bırakıyordu. Ancak, Hristiyan anlatılarını incelediğimizde Şeyh'in vaazlarının her zaman için tesirli olmadığını da görmekteyiz ki bu meseleyi bir sonraki bölümde ele alacağız. Şeyh'in vaazlarının ve Cuma hutbelerinin tesiri meselesine tekrar dönersek, vaazların ve Cuma hutbelerinin kimlik dönüştürücü etkisinden bahsedebiliriz. Modern Mısır'da yaptığı çalışmada vaaz dinleyicilerinin bilgi, duygu ve duyarlılıklarını İslami ahlaki kişilik modellerine göre nasıl yeniden inşa ettiklerini araştıran Charles Hirschkind bu vaazları dinleme eylemini – ki vaazlar kasetlerden dinlenilmektedir – “etik olarak kendini disipline etme pratiği olarak tanımlamaktadır”¹. Bu bağlamda düşündüğümüzde, dini vaazların genel olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik dönüştürücü, davranış şekillendirici etkisinden bahsedebiliriz. Kerboran ve çevresinde yaşayan Müslüman nüfusun manevi dinamiklerinde güçlü bir değişim ve dönüşümün yaşandığını tanıklıklardan da öğrenmekteyiz.

Şeyh Seyda'yı hatırlama biçimleri bağlamında Kerboranlıların anlatılarını incelediğimizde farklı anlatı ve hatırlama biçimlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Şeyh'in Kerboran'a yaptığı ziyaretler esnasında ve İzar köyünde kaldığı dönemde onu görenlerin ve ziyaret etmiş olanların anlatılarının anlatan kişinin konumuna göre farklılaştığını görmekteyiz. O dönemde çocuk olan anlatıcıların Şeyh Seyda algısı çok büyük bir farklılık göstermektedir. Bir başka deyişle, bir çocuğun gözü ile Şeyh Seyda'yı hatırlamaya çalıştığımızda karşımıza farklı bir Şeyh Seyda figürü çıkmaktadır. O dönemde ki çocuklar için Şeyh'in bölgeye gelmesi bir panayır ve festivalin gerçekleşmesi olarak hatırlanmaktadır. O yıllarda 9–10 yaşlarında bir çocuk olan Musa², o dönemi anlatırken yine çocukça bir neşeye kapılarak şunları ifade etti:

Ben o zamanlar çok küçüktüm. Ben ve arkadaşlarım Şeyh Seyda geldiğini duyar duymaz hemen koşar giderdik. Bizde onu çok merak ediyorduk. Yüzlerce, binlerce insan – kadınlar, erkekler - her taraftan onun ziyaretine geliyorlardı. Bizde kalabalığın içine karışıp olayları seyrederdik. Her tarafta insanlar oluyordu. Yemek zamanı geldiğinde bizde gider yerdik.

Şeyh Seyda ile ilgili kadın ve erkek anlatılarına baktığımızda arada çok fazla olmasa da belirli farklılıkların ortaya çıktığını görmekteyiz. Genel olarak kadın anlatılarına ve tanıklıklarına baktığımızda Şeyh Seyda'nın peşinden gelen insan seli, çalınan defler, okunan ilahiler, toplu halde icra edilen zikirler, binlerce insanın oturduğu büyük yemek sofraları, Şeyh Seyda'nın oğlu Şeyh Nurullah'ın düğünü ve benzeri olaylara dair anlatılar daha çok ön plana çıkmaktadırlar. Ancak, kadın ve erkek anlatıları arasında şöyle bir fark ortaya çıkmaktadır. Kadınlar daha çok bir gözlemci olarak, yani biraz daha dışarda durarak olayları anlatırken – ki bunun en temel sebebi mahremiyet meselesidir – erkek anlatıları daha bir yakından ve içerden anlatılar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Erkeklerin Şeyh Seyda'ya dokunabilmeleri yani onunla tokalaşabilmeleri (musafaha yapmaları) ve dolayısıyla daha yakından onu görme ve huzurunda bulunabilmeleri bu farklılıkları yaratan sebepler olarak sıralanabilir. Bir Müslüman kadının gözü ile Şeyh Seyda'ya baktığımızda, kadınların Şeyh'e ulaşmaya çalışması, ondan dua istemeleri çabası sürecinde Şeyh'in eşlerinin³ Şeyh ile kadın mürideler ve ziyaretçiler arasında aracı unsur olarak rol oynadıklarını görmekteyiz. 1950'lerde 15–20 yaşlarında olan Emine Aras (1932-....)⁴ Şeyh'in Kerboran'a yaptığı ziyaretleri şöyle hatırlamaktadır:

¹ Hirschkind, Charles. The Ethics of Listening: Cassette-Sermon Audition in Contemporary Egypt, 2001, s. 223.

² Kimliğinin belli olmasını istemeyen 55 yaşlarındaki Musa ile Kerboran'da mart 2012 tarihinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

³ Görüşmeler esnasında bazı görüşmeciler Şeyh Seyda'nın 2–3 eşinin olduğu ifade etmişlerdir. Ancak, Kerboran ziyaretleri sırasında ve İzar'da ikamet ettiği süre zarfında yalnızca ismi Taybet olan eşinin ona eşlik ettiği ifade edilmiştir.

⁴ Emine Aras ile 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

Benim gençlik yıllarımda yani evlenmeden önce ve evlendikten sonraki dönemlerde hatırladığım kadarıyla insanlar pek dindar değildi. İbadetlerine dikkat etmez, namaz falan kılmazlardı. Ne zaman ki Şeyh Seyda ve müritleri bu bölgeyi ziyaret etmeye başladılar, o zaman insanlar tövbe etmeye başladılar. Her gün kumar oynayan erişkin gençler Şeyh Seyda'nın önünde tövbe edip namaza başlıyorlardı. Şeyhin vaazları kadınları da çok etkiliyordu. Şeyh, kadınların bulunduğu odaya gelirdi ancak başını ve yüzünü bir örtü ile kapatırdı. Daha sonra, sırtını kadınlara döner ve vaaz etmeye başlardı. Çoğu zaman Şeyhin hanımı biz kadınlara vaaz yapardı... Şeyh beyaz bir atın üstünde insanların arasında geçerken, Şeyh'in müritleri onun önünde ve etrafında defler çalıp ilahiler söylerlerdi, salâvatlar getirirlerdi ve daha sonra bir yerde durup geniş zikir halkaları oluşturlardı... Yemek zamanı geldiğinde binlerce insanın yiyebileceği çok büyük sofralar kurulurdu...

İslami Sufi gelenekte etrafındaki insanlara nazaran Allah'a daha yakın olarak görülen tarikat Şeyhi etrafındaki insanlar ve takipçileri tarafından tarikatın Kutbu olarak tanımlanmaktadır. Görüştüğüm bazı Müslümanların Şeyh Seyda'yı "bir Kutb idi, tarikatın Kutbu idi"¹ şeklinde tanımlamaları İslami Sufi gelenekte ki Kutb (Qutb) kavramını o dönem insanları tarafından da algılandığını ve dolayısıyla Şeyh Seyda'ya çok daha güçlü bir iktidar alanı oluşturduğunu görmekteyiz. Tarikatta "Kutb" olarak tanımlanan kişi genel olarak etrafındaki insanlara nazaran Allah'a en yakın insan olarak görülen tarikat Şeyhi olmaktadır. Aslında, "en mükemmel insan olan ve bu mükemmellik sayesinde doğa ve insanüstü sonsuz bir güç ve iktidar sahibi olan Kutb (Qutb)'un kim olduğuda genelde kimse bilmez"² Marshall Hodgson'a göre Kutb (Qutb) kavramı "tarikat Şeyhlerinin görünmez hiyerarşisini ve onların görünmez dünya iktidarlarını" tanımlamaktadır³. Wolf'a göre görünen iktidar sahibi görünmez olan ile yer değiştirmiştir⁴. Müslüman anlatılarını incelediğimizde, Şeyh Seyda'nın böyle bir iktidar alanını kurmuş olduğunu görmekteyiz. Çevresinde onu seven ve saygı duyan insanların ve takipçilerinin onu dönemin ve tarikatın Qutbu olarak onu algılamaları ve tanımlamaları bu iktidar ve etki alanını güçlendirmiştir.

Bir başka deyişle, Şeyh Seyda ve onun gibi güçlü dini şahsiyetlerin Kürt toplumunda gördüğü saygı ve itibarın derecesi çok yüksek olup bu saygı ve itibarın toplumun geneli tarafında gösterildiğine dair kanı da çok yaygındır. Bu çalışma için yaptığım etnografik araştırma sürecinde tanıştığım ve hayat hikâyelerini topladığım bazı Kerboranlıların anlatıları Şeyh Seyda hakkında bu genel kanıya ters görüş ve algılamalarında olduğunu göstermiştir. Özellikle İzâr köyünden, Şeyh Seyda'nın bir medresede inşa ettiği ve bir yıla yakın ikamet ettiği bu köyden olumsuz farklı sesleri ve hikâyeleri duymak beni ilk etapta çok şaşırttı. Araştırma sürecinde duyduğum, Şeyh Seyda hakkındaki olumsuz anlatılar bendeki "bütün İzâr köylüleri Şeyh Seyda'ya derin bir sevgi ve saygı duymaktadır" şeklindeki inancı tuz ile buz etti. Bendeki bu genel algının sebebi tabii ki çocukluğumdan beri duyduğum saygı ve hürmet bağlamındaki Şeyh Seyda hikâyelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu makale çalışması için yürüttüğüm etnografik alan araştırmasında Hristiyan anlatılarındaki olumsuz Şeyh Seyda hikâyelerine Müslümanlar arasında da rastlayacağım aklıma gelmezdi. Şeyh Seyda'nın İzâr köyüne yerleşmesi bazı köylülerce⁵ Şeyhin kendilerinin mal ve mülkünü gasb etme girişimi olarak değerlendirilmiştir.

O dönemde Şeyh Seyda'ya sıkı bir şekilde bağlı bir mürit olan ve bugün hala onu anarken gözleri dolan hacı Yusuf'un (1935-)⁶ gözü ile Şeyh Seyda'ya baktığımızda farklı bir figür ortaya çıkmaktadır. Yusuf amcanın anlatısı sırasında hala heyecanlanması, övgüler yağdırması ve Şeyhi anarken ağlaması, Şeyhin bireysel hayatlar üzerinde kalıcı tesirinin işareti olarak yorumlanabilir. Bir başka deyişle, Şeyh Seyda'nın bölgedeki varlığı ve vaazları mevcut geleneksel yapıda – ki çoğu formu İslam öncesi ya da İslami olmayan nitelikler taşımaktaydı – bir ıslahat sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bazı durumlarda Müslüman kadın ve erkeklerin Hristiyan Süryanilerin bazı dini

¹ Emine Aras'ın ifadesi.

² Wolf, Eric R. Society and Symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: Some Comparisons, 1969, s. 298.

³ Hodgson, Marshall G. S. The unity of later Islamic history, *Journal of World History*, 1960, s. 896.

⁴ Wolf, 1969, s. 298.

⁵ Görüşmeler sırasında isimlerinin gizli tutulmasını istediklerinden burada isimlerine yer verilmemektedir.

⁶ Yusuf ile 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

gelenek ve ritüellerini yaptıklarını da söylemek mümkün. Bunlar arasında mum yakma, çocuk doğması için bazı Hristiyan mekânlarını ziyaret etme ve benzeri sıralanabilir. Gündelik hayat pratiklerinde her iki din mensubu arasında bazı dini pratikler noktasında geçişlerin olduğunu görmekteyiz. Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi Şeyh Seyda çok derin ve kapsamlı bir ıslah etme sürecini başlatmıştır. Bu değişim ve dönüşüm süreci kimi insanlar için yeni bir hayata başlamak anlamına geliyordu ki tövbe etmenin temel ilkesi de daha önce yapılan yanlışları tekrar etmemek ve yeni davranışlar kazanmaktır. Bölgede çok sık yaşanan bu durumlara örnek olarak 80 yaşlarına yaklaşmış Ayşe (1932-)¹ kendi yaşamına etkisi olan eşinin dönüşümünü şöyle anlatmaktadır:

Şeyh Seyda gelmeden önce biz Müslümanlığımızın çok farkında değildik. Ne zamanki Şeyh Seyda geldi ve onun vaazlarını dinlemeye başladık, o zaman namazlarımıza ve diğer ibadetlerimize daha dikkatli yapmaya başladık. Helal ve haramı daha çok dikkat etmeye başladık. Şeyh Seyda bütün bu bölgedeki insanları doğru yola getirmeye çalıştı. Mesela benim eşim Hristiyanların kahvehanesine gidip sürekli kumar oynardı ve namaz kılmazdı. Şeyh Seyda'nın yanında tövbe ettikten sonra kumarı bıraktı ve düzenli namaza başladı...

Kadın ve erkek anlatılarında tövbe eden bazı insanların yaşamlarında meydana gelen dönüşüm ve değişimler yukarıdaki anlatıda olduğu gibi anlatılmaktadır. Kadınların ibadet ve tesettürlerine daha dikkat etmeye başlaması, erkeklerin artık kahvehanelerde kumar oynamayı bırakması, helal ve haram çizgilerine daha bir dikkat edilmesi gibi değişim anlatıları sıralanabilir.

Şeyh'in Kutsal Bedeni ve Kerametleri

Tasavvuf inancında Şeyhin Allah'ın o dönem ve çevredeki "en sevgili kulu olarak" algılanması ve kabul edilmesi beraberinde "Tanrı'nın sevgili kulu olan kutsal bir kişinin, mucizeler gösterebileceğine inanılır. Mucize, o kişinin bazı "özel güçler"e (keramet) mazhar olduğunun görsel kanıtıdır"². Genel olarak Müslüman anlatılarına baktığımızda, kerametleri ile büyük ün salmış olan Şeyh Seyda'nın "Allah'ın o dönemdeki en sevgili kulu ve Allah'a en yakın kişi" olarak algılandığını görmekteyiz. Onun hayat hikâyesi anlatılırken, Şeyh Seyda'nın kerametleri daha çocuk yaşlarında göstermeye başladığını ifade etmişlerdir. Şeyh Seyda'nın şahsiyeti etrafında örülen hikâyeler ve kerametlerin yanında Şeyh'in bedeninin de sevenleri tarafından farklı algılandığını görmekteyiz. Genel tanıklıklara baktığımızda, insanların Şeyh Seyda'yı heybetli, nur yüzlü ve insanüstü bir varlık olarak hatırlama ve tanımlama eğilimi gösterdiklerine şahit olmaktayız. Bazı Kerboranlı Müslümanlar, Şeyhe heybetinden dolayı yüzüne bakmaya çekindiklerini ve ona baktıkları zamanda korktuklarını ifade etmişlerdir.

Burada, Şeyhe hem ruhsal olarak hem de bedensel olarak kutsallık atfetme yönelimi Şeyh'i tarif ederken daha çok ortaya çıkmaktadır. Şeyh'in fiziksel özellikleri söz konusu olduğunda ilk önce ellerinden bahsetmektedirler. Şeyh ile tanışma ve onun duasını alma aşkıyla Şeyh'e yönelen ziyaretçilerin öpmek için yöneldikleri ve uzandıkları Şeyh'in elleri hakkında hep aynı ifade kullanılmaktadır: "*Şeyh Seyda'nın elleri pamuk gibiydi*" Şeyhin ellerine dokunma ve öpme sevenleri tarafından en ulvi hazzardan biri olarak tanımlanmıştır. Şeyh ile temas etme, ona dokunmanın tek yolu onun ile musafaha etmektir yani tokalaşmak ile mümkün olabilmekteydi. Şeyh'in bedensel olarak hatırlama biçimlerine baktığımızda, Şeyh'in sakalının, kaşlarının ve ellerinde ki tüylerin beyazlığının da vurgusunun çok yapıldığını görmekteyiz. Müslüman anlatılarını incelediğimizde, Şeyh Seyda hakkında saygınlık, hürmet ve övgü ve yücelik anlatılarının hakim olduğunu ve daha çok bu şekilde hatırlandığını söyleyebiliriz.

Şeyh Seyda'nın yaptığı vaazların hem kadınlar hem de erkekler üzerindeki etkilerini katıldıkları "tövbe etme seremonileri" ile anlatılmaktadır. Şeyh'in önünde tövbe eden kadın ve erkeklerin çoğu zaman hayatlarında İslami kurallara ve helal-haram kaidelerine gündelik hayatlarında daha dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Müslüman bireylerin gündelik hayatlarında ortaya çıkan bu değişimler, yanı başlarında olan ve beraber büyüdükları Hristiyan komşuları ile olan ilişkilerini derinden

¹ Ayşe ile 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

² Bruinessen, 2003, s. 319.

etkilemiştir. Hristiyanlar için bu yeni durum çoğu zaman çekilmez bir hal almaya başlamıştır. Şeyh Seyda sonrası dönemde, eski arkadaşları ve komşuları artık eskisi gibi onlara davranmamaya başlamıştır. Bazı Müslüman anlatılarına göre, Şeyh Müslümanlara yaptığı vaazlarda Hristiyanlar ile ilişkilerini azaltmaları ve daha çok dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmekteydi. Bu bağlamda, Hristiyanlar ile yemek, oturmak ve konuşmak eskisi gibi olmamalıydı. Görüşmeler esnasında, 90 yaşlarında olan Peyruze (1923-2009)¹, Şeyh Seyda'nın kendileri üzerinde etkileri ve Kerboran'da değişen Müslüman-Hristiyan ilişkileri bağlamında şunları söylemektedir:

“...Müslümanlar ve Hristiyanlar, beraber düğünlere gider, festivallere katılır, yer, içer, birbirimize misafirlğe gider, çalışır, yardım ederdik. Kısacası, kendi aramızda öyle çok ayırım yapmazdık ama herkes kendi dini üzere olduğunu bilir dini konularda birbirimize karışmazdık. Ancak, Şeyh Seyda İzar'a geldiğinde bu durum değişti. Burada yaptığı vaazlara giderdik. Bize, Hristiyanlar ile kalma, yeme ve içmelerimizi kesmemizi çünkü bunun haram olduğunu ifade ediyordu... Sonra, bizde, onlardan (Hristiyanlardan) uzak durmaya başladık...”

Müslüman anlatıları ve tanıklıklarını analiz ettiğimiz zaman, Şeyh Seyda'nın ıslah çalışmaları ve vaazlarının zaman içerisinde Hristiyan toplumu “ötekileştirdiğini” söyleyebiliriz. Bu ötekileştirme ve dışlama sürecinin daha sonra Hristiyan topluma yönelik olumsuz algıların gelişmesine ve beraberinde psikolojik (konuşmama, uzak durma, sözlü saldırı vs.) ve fiziki saldırıların (hırsızlık, yaralama ve öldürme) artmasına yol açmıştır. Bir sonraki bölümde bu konu Hristiyan Kerboranlıların hayat hikâyeleri ve tanıklıkları ışığında biraz daha detaylı irdelenecektir.

“Öteki” Kerboranlılar: Hristiyan Anlatılarında Şeyh Seyda

Şeyh Seyda'nın irşad ve ıslah çalışmalarının Hristiyan toplum üzerinde ki etkilerini öğrenmek o dönemde yaşamış olan Kerboranlı Hristiyanların geçmişe, o günlere dair anlatılarını dinlemek ve analiz etmekle mümkündür. Genel olarak Kerboranlı Hristiyanların anlatılarını incelediğimizde, Şeyh Seyda'nın sorun çıkaran ve huzur bozan bir figür olarak tanımlandığını ve hatırlandığını görmekteyiz. 1915 sonrası dönemde kendi cemaatlerini yeniden kurmuş olan ve Müslümanlar ile bir arada çatışmadan yaşayan Kerboranlı Hristiyanların hayatında Şeyh Seyda bir kırılma noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

Kerboranlı Hristiyanların hafızalarında Şeyh Seyda kendilerini ötekileştiren bir dini otorite olarak ortaya çıkmaktadır. Hristiyan anlatılarında ve hayat hikâyelerinde “*Şeyh'ten önce*” ve “*Şeyh'ten sonra*” çok sık tekrarlanan söylemler olarak göze çarpmaktadırlar. Anlatılarının kimi kısımlarında, Şeyh Seyda'yı ondan önceki dini figür olan Mele Ferhat ile karşılaştırmaları göze çarpmaktadır. Mele Ferhat Kerboran'ın Banihabani köyünden olup Şeyh Said isyanı öncesine kadar Diyarbakır medreselerinde eğitim görmüş bir Kürt molla olarak tanımlanmaktadır. Diyarbakır ve çevresinde Şeyh Said isyanı cereyan edince köyüne geri döner. Ve bu dönüşten sonra Kerboran'da Müslüman cemaatin ilk imamı olarak göreve 17-18 yaşlarında göreve 1920'lerde başlar ve 1958'deki vefatına kadar bu görevine devam eder. Hristiyan Kerboranlılar Şeyh Seyda'yı katı, kendilerini dışlayan biri olarak tasvir ederken, Mele Ferhat'ı daha barışçıl ve anlaşmaya yatkın biri olarak hatırlamaktadırlar. Genel olarak Hristiyan Süryaniler, Şeyh Seyda'nın Kerboran bölgesinde olduğu dönemi korku ve endişe ile geçirdikleri ve kuşatıldıkları bir dönem olarak hatırlamaktadırlar. Hristiyan Kerboranlılardan İbrahim Özdemir (1934- ...)² o günleri şöyle hatırlamaktadır:

“Biz yoksul olduğumuz için göç etmedik. Bizim birçok arazimiz, tarlamız, bağ ve bahçelerimiz vardı. Kerboran'da bazı sıkatılar vardı ama yine de Müslüman Kerboranlılar ile kardeşçe yaşıyorduk. Biliyormusun, durum öyle bir hal aldıki, Kerboranlı Fıhlilere (Hristiyanlara) zulm edildi. Ancak, Şeyh Seyda'nın gelip İzar köyüne yerleşmesi ile biz Müslümanların elinden çok çekmeye başladık. Kerboran'ın çevre köylerinden insanlar bize saldırmaya başladı. Kerboranlı Müslümanlar bu köylüler ile işbirliği yapmasalardı biz onlar ile baş edebilirdik, anladın mı?”

¹ Peyruze Üstüner ile 2005 yılı Ocak ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

² İbrahim Özdemir ile 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Linköping kentinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

Komşularımızla kardeşçe yaşamaya devam edebildik. Ancak, olmadı. Ne kadar dayanmaya çalıştıysakda işe yaramıyordu. Her gün bir şeyler oluyor, oradan buradan saldırılar oluyordu... Ve göç etmek zorunda kaldık...”

Bir korku ikliminin hakim olduğu bu dönemde, Hristiyanlar açısından en büyük sorun güvenlik sorunu olmuştur. Hristiyan Kerboranlılar ailelerini, mal ve mülklerini koruyamaz duruma düşmüşlerdir. İbrahim bu kurku dolu günleri kısaca şöyle tarif etmektedir: *“Biz kendi köyümüzde tutsaklar gibiydik. Bundan dolayı her şeyimizi geride bırakıp göç etmek zorunda bırakıldık”*

Sadece İbrahim değil, diğer Kerboranlı Süryanilerde Şeyh Seyda’nın bölgeye gelişini kendileri ile Müslümanlar arasında ki ilişkilerde bir kırılma noktası olarak değerlendirmektedirler. Bunlardan seksen yaşlarına gelmiş olan ve eskiden Kerboranda postacılık ve yol rehberliği yapmış olan Musa Yıldız (1925-)¹, kendisiyle yaptığım görüşme esnasında Şeyh Seyda’yı Kerboran’dan göç etmelerinin en büyük nedeni olarak gösterip bunu *“Biz Şeyh Seyda yüzünden kaçtık”* şeklinde ifade etmiştir. Bu konuşma esnasında eşi Hanne (1937-2009)² araya girip şunu dile getirmiştir: *“Xelila (Kılavuz) köylülerinin saldırılarında göç etmemizde etkili oldu”*. Hanne’ye katılmayan İbrahim sözlerine birazda kızgın bir şekilde şöyle devam etti:

“Hayır, biz, Kılavuz (Xelila) köylülerinin saldırısı sonucu göç etmedik. Şeyh Seyda’nın İzar köyüne gelmesi ve köyün Müslümanlarının dışarıdan gelen saldırıların sahipleri ile işbirliği yapmaları sonucu göç ettik. Biz göç etmek zorunda kaldık. Kadınlarımız çeşmeye gittiklerinde, Müslüman kadınlar onlara “Aman! Aman! Uzak durun bizden, dokunduğunuz su üzerimize sıçrayabilir” (Hristiyanların dokunduğu şeylerin haram olduğu düşüncesinin yerli Müslümanlara verilmesi sonucu bu tür durumlar yaşanmış) diyorlardı. İnsanın her şeyi dürüstlikle söylemesi gerekiyor. Bizim dedelerimizle onların dedeleri, bizim babalarımızla onların babaları, biz ve onlar komşuyduk ve beraber büyümüştük. Ne oldu ki öyle aniden tavırlarını değiştirdiler. Onların kadınları veya kızları nasıl oluyordu da benim eşime, kızıma veya anneme “Uzak durun bizden, siz haramsınız (necissiniz), dokunduğunuz su üstümüze sıçrayabilir” diyebiliyorlardı. İnsan artık orada duramıyordu...”

Şeyh Seyda’nın bölgede yayılan etkisi nedeniyle bozulan Müslüman-Hristiyan ilişkileri özellikle kadınlar arasında da hissedilmekteydi. Kerboranlı Susa Esmer (1948-....)³ Müslüman kadınların kendilerine yönelik değişen tavırlarını şöyle anlatmaktadır:

“O zamanlar öyle şeyler olmaya başladı ki biz artık çok üzülüyorduk. Mesela, biz Hristiyan kadınlar köyün çeşmesine su almaya gittiğimizde, Müslüman kadınlar bize yanaşmıyorlardı. Onlara yaklaştığımızda bize “bize yaklaşmayınız, belki sizin elinizdeki su üzerimize sıçrayabilir”. Onlar bizi “kirli” olarak görüyorlardı. Bu tavırları bize işkence gibi geliyordu...”

Kerboranlı Müslümanlardan ve Mele Ferhat’ın en büyük oğlu olan Mele Ekrem (1930-)⁴ kendisi ile yaptığım görüşme sırasında o günlere dair bir çok hikaye anlattı. Cizre’de Şeyh Seyda’dan 4 yıl ders almış olan Mele Ekrem, Cizre’ye gitmeden önce ve gittikten sonraki dönemde Hristiyanlara karşı tavır ve tutumlarındaki değişmeyi anlatırken çok önemli ve o dönem çok yaygın olan bir sözü dile getirdi: *“tekiliya bi filiha re harama”* (Hristiyanlar ile her türlü alış-veriş haramdır). Bu ifade ve inanışta da görüldüğü gibi, Hristiyanların sistematik olarak dışlanmaya başlandığını ve Şeyh Seyda’nın dini öğretilerinin de bunu daha çok yaygınlaştırdığını görmekteyiz. Burada şu soru sorulabilir: “O dönem Kerboran ve çevresinde yaşayan bütün Müslümanlar Şeyh Seyda’nın ve takipçilerinin öğretilerine inanıp onları uyguluyor muydu? Bu sorunun cevabını bazı

¹ Musa Yıldız ile 2005 yılı Şubat ayında İsveç’in Norrköping kentinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

² Hanne Özdemir ile 2005 yılı Şubat ayında Linköping kentinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

³ Susa Esmer ile 2005 yılı Şubat ayında İsveç’in Linköping kentinde bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

⁴ Ekrem Eldemir ile 2005 yılı Mart ayında İstanbul’da ve 2012 yılı Mart ayında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kerboranlı Müslümanlar ile beraber Hristiyan Sitti (1941-) ve İskender Nison (1940-....)¹ vermektedir:

“Hayır, bütün Müslümanlar Şeyh Seyda’nın dediklerini uymuyordu ve Kerboranlı birçok Müslüman eskisi gibi bizimle komşuluk yapmaya devam ettiler”

Bu anlatıda ve daha birçok tanıklıkta görüldüğü gibi, Kerboranlı Müslümanların on yıllardır beraber büyüdükleri ve yaşadıkları Hristiyan komşuları ile ilişkilerini birden kesmeleri mümkün olmamıştır. Hristiyanlara yönelik 1915’te yaşanan katliamlardan sonra ortada kalan yetim bazı Hristiyan çocukları büyüten Müslüman ailelerin bu büyüttükleri ve çocukları gibi gördükleri insanlar ile irtibatlarını kesmeleri pek mümkün olmamıştır. Bu nedenledir ki, Hristiyanlara yönelik psikolojik ve fiziki saldırılar daha çok Kerboran’ın çevre köylerinden gelmiştir. Şeyh Seyda’nın vaaz ve irşad hareketi özellikle İzar, Xelila, Deyvan, Meranê gibi çevre köylerde daha çok etkili olmuş ve bu saldırıları daha çok tetiklemiştir. Müslüman köylülerin hayatlarında Şeyh Seyda’nın irşad çalışmaları sonucunda meydana gelen değişim ve dönüşümler aynı zamanda komşuları olan ve 1915’te büyük bir yıkıma uğrayan Hristiyanların ötekileştirilme sürecini daha da hızlandırmıştır. Annem Emine’nin veciz söyleyişiyle “pišta filiha a şikesti bu” (Hristiyanların beli büküktü zaten, yada başka bir deyişle boyunları bükülmüştü 1915). Dolayısıyla, Kerboran Hristiyan toplumunun bu kırılğan yapısı Şeyh Seyda ve diğer sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerinde devreye girmesiyle bu baskıya pek direnememiş ve köklerinden sökülüp Avrupa kentlerine savurulmaları ile sonuçlanmıştır.

Sonuç Yerine

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu çalışma Kürt toplumunda yeni bir kimlik kurma ve inşa etme sürecinde şeyhlerin ve onların irşad hareketlerinin nasıl önemli bir rol oynadığını Şeyh Seyda örneği üzerinden ortaya koymaktadır. Kürt toplumunda tarikatların ve medreselerin bireyi ve toplumu dönüştürücü, değiştirici ve kurucu etkileri yüzyıllardır görülen bir olgu. Her ne kadar bu etki sürecinde Cumhuriyetin özellikle ilk dönemlerinde bir kırılma olduysa da Demokrat parti iktidarı ve sonrasında devlet baskısında bir hafifleme yaşanmış ve tarikat yapıları yavaş yavaş tekrar etkili olmaya başlamışlardır. Hatta doğu ve güneydoğu gibi devletin iktidar merkezi olan Ankara’ya uzak coğrafyalarda bu yapılanmalar baskı dönemlerinde yeraltından da olsa etkilerini sürdürmüşlerdir. Ki buna Cizre’de ki tarikat yapısının 1930-1940’lardaki yapısı örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemlerde bu tarikat-medrese yapılanması zayıfta olsa fonksiyonunu devam ettirmiştir.

Şeyh Seyda’nın tarikatın başına geçmesi ile etki alanı büyük bir ivme kazanmıştır. Şeyh Seyda’nın ününün zamanla bölgeye ve bölge dışına Türkiye’nin batı taraflarına ve ülke dışına (Suriye, Irak) taşması büyük bir toplumsal ve dini hareketin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şeyh Seyda’nın irşad hareketinin bireysel düzeyde yarattığı etkiler zamanla kolektif/toplumsal bir seviyeye ulaşarak yüz binlerce insanı içine alan bir etki alanına dönüşmüştür. Özellikle, hem o dönemde hem de daha sonraki dönemlerde, başta kendisinin ve daha sonrada halife ve müritlerinin bu irşad halkasını çok genişlettiğini ifade etmek mümkündür. Şeyh Seyda’nın irşad hareketi ve ıslah çabaları Kürt toplumunda hem bireysel hem de toplumsal seviyede büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatmıştır ancak bu yapı aynı zamanda bölgede etkili olan diğer bazı dini otoriteler tarafından da sert bir şekilde eleştirilmiştir. Şeyh Seyda’nın “tarikat yapılanmasını eleştirenlerin isimlerin başında Mele Muhammed ê Zivinga Şikaka ve Mele Süleyman ê Xelfî gelmektedir.”² Bu eleştiri oklarının temelinde Selefi bir İslam algısı ve öğretisinin olduğu söylenebilir. Bu çalışmada bu konu farklı bir ek araştırmayı gerektirdiği için pek irdelenmedi ancak yeni araştırmacıların bu konuya yakın bir zamanda eğilmeleri bölgedeki dini otoriteler arasındaki işbirliği ve çatışmaları tarihsel olarak öğrenme açısından büyük önem arz etmektedir.

Toparlayacak olursak, bu çalışma Kürtlerin yaşadığı bölgelerde tasavvuf ve medrese merkezli dini hareketlerin ve öncü şahsiyetlerin bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl bir değişim ve dönüşüme sebep oldukları bir örnek inceleme üzerinden ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ikinci önemli amacı

¹ Sitti ve İskender Nison ile 2005 yılı Şubat ayında İsveç’in Norrköping kentinde ve 2012 yılı Eylül ayında Mardin’de görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

² Ekrem Eldemir ile 2005 yılı Mart ayında İstanbul’da ve 2012 yılı Mart ayında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

da bu irşad hareketlerinin yarattığı etkilerin sadece Müslüman toplum üzerinde değil aynı zamanda bölgede yaşayan Hristiyan toplum üzerindeki etkilerini de ortaya koymaya çalışmaktı. Hem Müslüman hem de Hristiyan anlatılarından ve tanıklıklarından hareketle şunu ifade etmek mümkündür. Şeyh Seyda'nın 1968'e vefatına kadar yürüttüğü irşad hareketi Kürt toplumunda derin izler bırakmış ve yarattığı etkiler daha sonraki kuşaklar tarafından da his edilmiştir. Vefatından önce ve sonra bölgeye yayılan halifeleri ve müritleri bu etki alanını daha da büyötmüşler ve günümüze kadar devam etmesini sağlamışlardır. Bir diğer önemli husus ise, bu irşad hareketi Müslümanlar arasında Hristiyan cemaatlere yönelik çok ciddi olumsuz algı ve tavırların gelişmesine neden olmuştur. Örneğin, 1980'lere doğru Hristiyan Kerboran toplumuna yönelik artan saldırılar ve bunun sonucunda ortaya çıkan huzursuzluklar ve güvenlik sorunları hayatı Hristiyan aileler için çekilmez hale getirmiştir. Psikolojik ve fiziki saldırıların ölümler ile sonuçlanmaya başladığı 1970'lerin sonunda Kerboran'da yaşayan ve bu olumsuz şartlara direnen aileler için Kerboran artık yaşanamaz bir yer olmuştur. Yüzyıllardır yaşadıkları toprakları toplu bir şekilde terk etme zorunda bırakılan Kerboranlı Hristiyanlar Kerboran'dan İstanbul'a oradan da Avrupa'ya uzanan bir göç hareketini başlatmışlardır.

Sözlü Kaynaklar

- Ali. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Aras, Emine. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Ayşe. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Cengiz, Nezir. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Eldemir, Safura. 2005 yılı Mart ayında İstanbul'da ve 2012 yılı Mart ayında yapılan görüşme kayıtları.
- Eldemir, Ekrem. 2005 yılı Mart ayında İstanbul'da ve 2012 yılı Mart ayında yapılan görüşme kayıtları.
- Esmer, Susa. 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Linköping kentinde yapılan görüşme kayıtları.
- Musa. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Nison, Sitti. 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Norrköping kentinde ve 2012 yılı Eylül ayında Mardin'de yapılan görüşme kayıtları.
- Nison, İskender. 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Norrköping kentinde ve 2012 yılı Eylül ayında Mardin'de yapılan görüşme kayıtları.
- Özdemir, Hanne. 2005 yılı Şubat ayında Linköping kentinde yapılan görüşme kayıtları.
- Özdemir, İbrahim. 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Linköping kentinde yapılan görüşme kayıtları.
- Üstüner, Peyruze. 2005 yılı Ocak ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Yıldız, Musa. 2005 yılı Şubat ayında İsveç'in Norrköping kentinde yapılan görüşme kayıtları.
- Yıldırım, Nure. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Yıldırım, Hacı. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.
- Yusuf. 2012 yılı Mart ayında Mardin'in Kerboran/Dargeçit ilçesinde yapılan görüşme kayıtları.

Kaynakça

- Altınay, Ayşe Gül ve Fahriye Çetin. 2010. Torunlar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aras, Ramazan. 2011. "Göç ve Hafıza: Bir Süryani-Kürt Kasabasında Sözlü Tarih Anlatıları", Nasıl Hatırlıyoruz Türkiye'de Bellek Çalışmaları içinde. Edit: L. Neyzi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
-2005. Migration and Memory: Assyrian Identity in Mardin Kerboran/Dargeçit. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Atay, Tayfun. 1996. Batı'da bir Nakşî Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Atacan, Fulya. 1990. Sosyal değişme ve Tarikat: Cerrahiler. İstanbul : Hil Yayınları.
- Bruinessen, Martin van. 2003 (1992). Ağa, Şeyh and Devlet. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van and Julia Day Howell. 2007. Sufism and the 'Modern' in Islam. London: I.B. Tauris.
- Çetin, Fethiye. 2004. Anneannem. İstanbul: Metis Yayınları.
- Diken, Şeyhmus. 2005. İsyan Sürgünleri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- El- Cezeri, M. Nurullah Seyda. 1973. *Tasavvufun Sırları (Esrarü't Tasavvuf)*. Konya: Kanaat Kitabevi.
- Gudeman, Stephen. 1976. Saints, Symbols, and Ceremonies. *American Ethnologist*, Vol. 3, No. 4, pp. 709–729.
- Hirschkind, Charles. 2001. "The Ethics of Listening: Cassette-Sermon Audition in Contemporary Egypt". *American Ethnologist*, Vol. 28, No. 3 (August), pp. 623–649.
- Hodgson, Marshall G. S. 1960. The unity of later Islamic history, *Journal of World History* 5: 879–914.
- Hutson, Elaine S. 2001. "Women, Men, and Patriarchal Bargaining in an Islamic Sufi Order: The Tijaniyya in Kano, Nigeria, 1937 to the Present". *Gender and Society*, Vol. 15, No. 5 (October), pp. 734–753.
- Le Gall, Dina. 2003. Forgotten Naqshbandîs and the Culture of Pre-Modern Sufi Brotherhoods. *Studia Islamica*, No. 97, pp. 87–119.
- Mardin, Şerif. 1989. Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi. Albany: State University of New York Press.
- 1969. Din ve İdeoloji: Türkiye'de Halk Katındaki Dinsel İnançların Siyasal Eylemi Etkilendirmesine ilişkin bir Kavramlaştırma Modeli. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Muzur, Amir, A. Skrobonja, V. Rotschild and Ante S. Jr. 2005. Saints-protectors from Snake Bite: A Short Overview and a Tentative Analysis. *Journal of Religion and Health*, Vol. 44, No. 1 (Spring), pp. 31–38.
- Neyzi, Leyla. 2011. Nasıl Hatırlıyoruz: Türkiye'de Bellek Çalışmaları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- 2009. "Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgen, H. Neşe. 2003. Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Öztürkmen, Arzu. 2006. Remembering Conflicts in a Black Sea Town: A Multi-sited Ethnography of Memory. *New Perspectives on Turkey* 34:93-115.
- Portelli, Alessandro. 1991. The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History. Albany: State University of New York Press.
- Wolf, Eric R. 1969. "Society and Symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: Some Comparisons." *Anthropological Quarterly*, Vol. 42, no. 3: 287–301.